

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เรื่องของ "นาค" นั้นเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของไทยเราอย่างมาก มีปรากฏทั้งในวรรณคดี ศิลปกรรม ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี คติความเชื่อ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

ในทางวรรณคดี วรรณคดีไทยหลายเรื่องที่มีเรื่องเกี่ยวกับนาค บางเรื่องก็เป็นเรื่องราวของนาคโดยตรง เช่น เรื่องนันทโศภนโศภนศุภครุคำหลวง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เป็นเรื่องที่บรรยายถึงฤทธิอำนาจอันร้ายกาจของนันทโศภนโศภนศุภครุ และบางเรื่องก็กล่าวถึงนาคในลักษณะต่าง ๆ เช่น

ในกำศรวลศรีปราชญ์ ศรีปราชญ์ได้รำพันถึงความเป็นห่วงหึงคนรักของตนว่า

... โฉมแม่ปากน่านน้ำ	อรุณพ แลฤา
ขยวนาคเซยชอก	พีไทม
โฉมแม่รำพึงจบ	จุ่มสวาสดี กุเอย
โฉมแม่ใครสงวนไค้	เทาเจ้าสงวนเอง... ^๑

ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทได้บรรยายถึงตอนท้าวกำพลงนาคไปเยี่ยมท้าวกรุงท้าวว่า

^๑ศรีปราชญ์, โคลงกำศรวลศรีปราชญ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มณฑล

...มาจะกล่าวบทไป
 ทรงศักดิ์คุณเคชเทศี
 ประกอบด้วยโกไคยไคศุรย์
 รุงเรืองควยแก้วเกาประการ
 ทวยแสนเสนีวีพล
 นั้บควยสมุทรรคณา
 อันหมนาคอนงคนิกร
 บำเรอบาทเป็นสุขทุกนิรันดร
 เป็นสหายกับท้าวกรุงพาด
 ไปมาหากันทุกปี

ถึงท้าวกำพลนาคเรื่องศรี
 อัญมหายานี่มาศาล
 สมบูรณ์สมบัติพิสดาน
 โอิฬาร ลวนทิพยสวรรค์
 แคลละตนเรื่องฤทธิ์พิษกลา
 ร่ายกายหยามราชาญจกรรจ
 คังนางอัปสรสาวสวรรค์
 ไม่มีอันตรายราศี
 ผู้ฉานร์ตนาบุรีศรี
 เป็นที่รักรวมชีวา...

และได้พรรณนาถึงการแปลงกายของนาคบริวาร ของท้าวกำพลว่า

... เณท์หมู่พลพละนาค
 เหล่าหนึ่งหัวเป็นแรงกา
 เหล่าหนึ่งตัวเป็นคนขรรค์
 เหล่าหนึ่งหน้าเป็นมังกร
 เหล่าหนึ่งตัวเป็นผีโป่ง
 เหล่าหนึ่งหน้าเป็นหน้าฟาน
 เหล่าหนึ่งตัวเป็นอสุรกาย
 เหล่าหนึ่งหน้าเงาะยิงฟัน
 ลวนถือเครื่องสรรพศัตรา
 นิमितทั้งมาทันฤทธิทร

ให้แปลงกายเป็นกาคภาษา
 กายานั้นเป็นวานร
 หน้านั้นเป็นหน้ากาส
 ตัวเป็นวิชาธร เณท์เยน
 หน้าเป็นเสือโคร่งตัวใหญ่
 ตัวเป็นตัวมารขี้ขี้
 หน้าเป็นแรครายขบขัน
 ตัวนั้นเป็นตัวมุนษย์
 กวักแกว่งไปมาอุตุลค
 คอยพระยาภูซงคจรลี...

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, บทละครเรื่องอุณรุท,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๖.

๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ในทางศิลปกรรม รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมันดาคา ได้กล่าวไว้ในหนังสือ "ความรู้คือประทีป" ถึงบทบาทของนาถในค่านศิลปกรรมว่า

...ในทางศิลปกรรม ส่วนที่งามสง่าที่สุดที่อยู่ปลายหน้าบันหรือหน้าจั่วของพระอุโบสถ พระวิหารและพระที่นั่งต่าง ๆ นั้นก็คือรูปศิระษะนาถที่มีหงอนยาวเฟื้อย ซึ่งเรียกกันว่า "ช่อฟ้า" นั่นเอง ความงามของศิระษะนาถที่ยังค้ำขึ้นไปในท้องฟ้าเป็นภาพที่งดงามอย่างยิ่งถึงกับกว๊โบริวณเกือบทุกทวนทองแดงค่าชมไว้มากมาย แต่ค่าชมของกว๊โบริวณก็ไม่วอนให้เกศภาพพจน์ประทับใจเท่ากับที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงพรรณนาไว้ในสุรพลินธิคำฉันท์ว่า

"ช่อฟ้าชวนฟ้าชำเลื่อง"

ตัวของนาถที่ต่อจากช่อฟ้าทอดระหวงลงมากระหนาบสองคานของหน้าบันเรียกกันว่า ล่ายของ บนล่ายของมีครีบบนจัก ๆ เรียกกันว่าใบระกา สดปล่ายล่ายของแต่ละชวงที่อยู่ค้ำลงมาเป็นหัวนาถ แต่เรียกกันว่าหางหงส์ นอกจากนี้ส่วนที่เป็นประคองแขนย่นระหว่างชายคากับผนังหรือเสารายรอบพระอุโบสถพระวิหารและพระที่นั่ง ซึ่งเรียกว่าทวยนั้นก็มักทำเป็นรูปนาคตัวเล็ก ๆ โคงสลวยระหวงสมชื่ออีกทวย ภาพคังกล่าวมานี้เป็นศิลปกรรมอันงามตระการตาที่จะหาคู่ใดหิวไปในเมืองไทย นอกจากนาถจะเป็นส่วนประดับสำคัญของเครื่องบนแล้ว ส่วนล่างคือมันโคก็มักทำราวบันไดเป็นคานนาคกระหนาบสองข้างแล้วชูศิระษะเหนือชั้นมันโคค่าสุด ส่วนใหญ่มักทำเป็นนาคเจ็ดเศียรแผ่งพานรูปพัด...

วรรณคดีไทยหลายเรื่องเมื่อกล่าวชมปราสาทราชมณเฑียรแล้วจะต้องมีนาคเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ เช่นในอนิรุทธคำฉันท์ตอนชมมณเฑียรกรุงทวาราวดีของพระกฤษณะ

...กรงนาคมังกรเกี่ยวกล
อนันคานาคบปาน...

เจ็ดเศียรเสียดสน

*ศักดิ์ศรี แยมันดาคา, "นาค," ความรู้คือประทีป, เล่ม ๔., (กรุงเทพฯ : บริษัทเอสไอแอสตาคารคประเทศไทย จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒.

๒ศรีปราชญ์, อนิรุทธคำฉันท์, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓),

ในปูนโฉวาทคำฉันท์ ตอนชมปราสาทราชวังของกรุงศรีอยุธยา

... กิ่งกามททาบกาม	จนมณีเสถียรหง
บราลีเวยาง	คชอฟ้าปรองอนครัน
มีบรรพหุจตุราช	วรพาคกระหนกพัน
เครือชอนสลักกัน	กณะแฉกนกกลาย
สุกรีกระหนาบชั้น	กัทังนงจาดหงาย
เศียรสัควพรณราย	ระคาศระคมติ
กัศับเกล็ดกัจจามาศ	ประคัมคาศจรุญศรี
สลักรัตนรุจี	กระจางจัตกระจิงม้ง...

พระราชนิพนธ์เรื่องคาถาลังในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็มีข้อความตอนชมปราสาทราชฐานว่า

... อันปรากฏปราสาททั้งเจ็ดชั้น	แลล้วนด้วยสุวรรณจำรัสศรี
ทางหงส์ชอฟ้าบราลี	มีรูปอินทรียัคเซนตรา
สุวรรณกรกมุวาศกรีหิว	ลอยแผนคังจะปลิวพระเวหา
หายุคสูงเยี่ยมเทียมนุภา	รจนาคังไฟชยนต์มีฆาพ
หนานันบรรพเจ็ดเศศแล้ว	พลอยแพรวแวววิบจับสุริย์ฉาน
เป็นนาคเกี้ยวเลี้ยวสะคุงชุมทวาร	ผาผนังแลสถานมดิ่งเมื่อดึง...

ในทางศาสนาและชนบประเพณี นาคก็เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่มาก จนกระทั่งมีรูปปรากฏในพระพุทธรูปปางหนึ่งคือปางนาคปรก เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งบนบัลลังก์ในวงชนคพญานาคซึ่งชูคอขึ้นไปแผ่พังพานเป็นเศียรอยู่เบื้องบน ในพิธีอุปสมบทพระภิกษุในพุทธศาสนาเราเรียกผู้ที่จะรับการอุปสมบทวานาค และก่อนหน้าการอุปสมบทหนึ่งวันมักมีพิธีทำขวัญนาคเพื่อให้โอวาทสอนนาคให้รำลึกถึงพระคุณของบิดามารดาให้คตน

^๑พระมหานาค, ปูนโฉวาทคำฉันท์, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓), หน้า ๒๒.

^๒พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, คาถาลัง, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑.

ขยันหมั่นเพียรในกิจพระศาสนา ในบทสวดอุทิศในพิธีอุปสมบทก็มีความตอนหนึ่งที่ถามผู้ที่จะอุปสมบทว่าเป็นมนุษย์ใช่หรือไม่ (มนุโส ลี) ผู้อุปสมบทก็จะตอบว่า ใช่ (อาม ภุเต) ทั้งนี้เพราะมีในพระไตรปิฎกว่านาคแปลงตนมาบวชในพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้าตรัสห้ามมิให้บวช เนื่องจากว่ามีชาติกำเนิดเป็นคิริจนา^๑

ในทางคานชนบประเพณี ไทยเรามีการทำบุญรับเริงเนื่องในพิธีสงกรานต์ ซึ่งถือว่าเป็นการฉลองการขึ้นปีใหม่ของไทย เพราะสมัยก่อนไทยเราถือว่าวันขึ้นปีใหม่ตรงกับวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ และในรายการประกาศปฏิทินในปีใหม่แต่ละปีนั้นจะมีการบอกเกณฑ์พรุณศาสตร์ไว้ด้วยดังมีข้อความตอนหนึ่งในพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า "เมื่อว่าด้วยสงกรานต์สามอย่างแล้ว จึงบอกเกณฑ์พรุณศาสตร์ คือฝนจะตกมากน้อยเท่าใดตามปีอย่างหนึ่ง"^๒

เกณฑ์พรุณศาสตร์นั้นเป็นการคิดคำนวณว่าปีใดจะมีฝนมากน้อยเท่าใด โดยพิจารณาจากจำนวนนาคที่ให้น้ำในแต่ละปี ถ้าปีใดมีนาคให้น้ำหลายตัวปีนั้นก็จะมีฝนตกมาก แต่ถ้าหากปีใดมีนาคให้น้ำน้อยฝนก็จะตกน้อย การคิดคำนวณนาคให้น้ำนั้นมีวิธีคิดดังนี้

ให้ตั้งวันอธิบดีลงแล้วเอา ๕ คูณเอา ๓ บวกเอา ๙ หาร มีเศษเท่าใด เป็นจำนวนนาคให้น้ำ ตัวอย่างเช่น พ.ศ. ๒๕๐๕ วันศุกร์เป็นวันอธิบดีเอา ๖ ตั้งเอา ๕ คูณได้ ๓๐ เอา ๓ บวกได้ ๓๓ เอา ๙ หารเหลือเศษ ๕ ทำนายว่า พ.ศ. ๒๕๐๕ มีนาคให้น้ำถึง ๕ ตัว^๓

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พระวินัยปิฎก มหาขันธกะ มหาวรรค, ๔.๑๒๗.๑๖๔ - ๑๗๐.

^๒พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๒๔๕.

^๓สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, ประเพณีต่างชาติและเรื่องน่ารู้, (พระนคร : โรงพิมพ์เพ็ญอักษร, ๒๕๐๕), หน้า ๕๐๘.

ในด้านคติความเชื่อก็มีเครื่องรางของขลังที่เราเรียกว่านาคพรต^๑ ซึ่งเป็น
 วัตถุคล้ายเมล็ดผลไม้รูปกลมแบนมีรูตรงกลางคล้ายงูขดตัวเป็นวงกลม ตามลำตัวมีเกล็ด
 ขนาดโตกว่าเมล็ดลูกเค็ยเล็กน้อย สีเหลืองอ่อน ทางใต้ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของนาคพรต
 ถือว่าสามารถกันอันตรายจากสัตว์และเขี้ยวอสรพิษต่าง ๆ ได้ ใช้ติดตัวไว้กันภัยในเวลา
 เดินทางโดยใช้สายร้อยไว้ที่หู เชื่อกันว่าพญานาคไต่บาตาลเป็นผู้สร้างไว้ให้มนุษย์ใช้ป้องกัน
 ภัย

ความเชื่อของคนไทยเราเกี่ยวกับหนุ่มสาวที่จะแต่งงานกัน มักจะดูนาคสมพงษ์
 ถ้าดวงชะตาของทั้งคู่ตกอยู่บนาคตัวเดียวกันชีวิตสมรสก็จะราบรื่น ดังเช่นในแบบเรียนประถม
 ก กา หัดอ่านไค้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

...คูหมอบางคน คูผิดเขาบน ลากข้างหมอเสียบ คูหางนาคนั้น สกุงตัวเกี่ยวกัน
 คูด้วคูเวีย ปีเดือนตางตัว กสูวอยารางเสียบ มิด้วกูเมียบ ลมตายหนายหนี ปีด้วอยู่หาง
 ปีเมียบอยู่คาง คางแข็งสินที ชมเหงด้วนัก ด้วรักหนายหนี โคตรขางสามี ยับควย
 คารม...^๒

และนอกจากนั้นยังมีคติสอนใจบางบทที่กล่าวถึงพญานาคเช่นในโคลงโลกนิติ
 ซึ่งเป็นโคลงสุภาษิตเก่าแก่ที่ชาวไทยนับถือกันมานาน และมักจะท่องจำไว้เป็นคติสอนใจ
 บทหนึ่งว่า

...นาคีมีพิษเพียง	สุริโย
เสียบทำเคโซ	แซมซา
พิษนอยหยิงโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอา	อวกอวางฤทธิ... ^๓

^๑อุทัย สินธุสาร, สารานุกรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ,
 ๒๕๑๕), เล่ม ๑๑, หน้า ๒๐๘๒.

^๒ประถมก กาหัดอ่าน, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๘๕.

^๓กรมพระยาเคชาคิสร, ประชุมโคลงโลกนิติ, (พระนคร : กรมศิลปากร,
 ๒๕๐๔), หน้า ๒๐.

จะเห็นว่านาคมีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของไทยเราหลายด้าน เรื่องราวและลักษณะของนาคที่ปรากฏในวัฒนธรรมไทยนี้ก็ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดี สันสกฤตและบาลี ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะค้นคว้า เรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณคดี สันสกฤต และบาลีอันจะเป็นผลให้ทราบถึงเรื่องนาคอย่างละเอียดพิสดาร ซึ่งจะทำให้เกิด ความรู้ความเข้าใจในการศึกษาวรรณคดีของสันสกฤต-บาลีและไทย ตลอดจนความสัมพันธ์ ทางวัฒนธรรมระหว่างอินเเดียกับไทยได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะรวบรวมและศึกษาลักษณะและเรื่องราวของ นาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลีเพื่อให้เข้าใจคติความเชื่อของชาวอินเเดีย เกี่ยวกับเรื่องนาค ซึ่งจะเชื่อมโยงให้เห็นถึงอิทธิพลทางค่านิยมวัฒนธรรมของอินเเดียที่มีต่อ วัฒนธรรมไทย

ในการวิจัย ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต และวรรณคดีบาลีเพื่อที่จะได้นำมาเป็นข้อมูลศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงลักษณะของนาคในแง่ ต่าง ๆ คือ กำเนิด ที่อยู่ รูปร่าง อุปนิสัย และอำนาจ

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

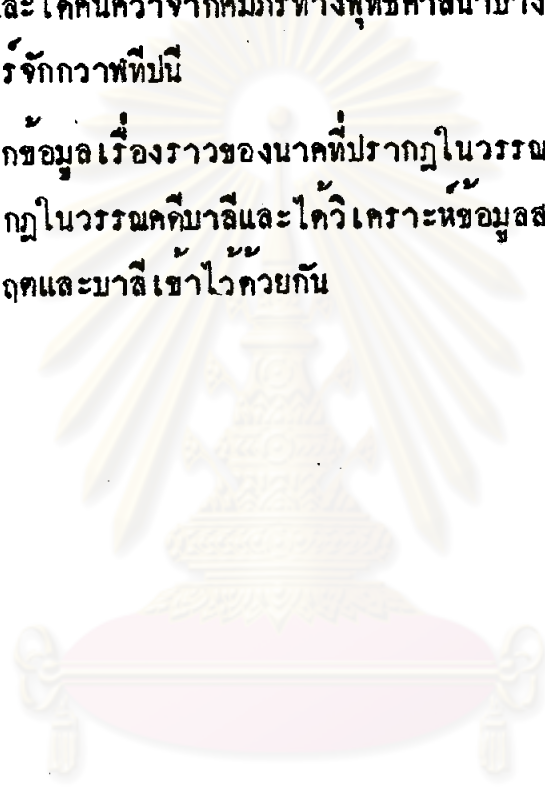
วิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นงานวิจัยที่รวบรวมเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี ผลของการวิจัยจึงเป็นหลักฐานในการที่จะใช้อ้างอิงเกี่ยวกับเรื่องนาค ทุกแง่มุมตามความเชื่อของชาวอินเเดียทั้งทางคติศาสนาพราหมณ์และคติศาสนาพุทธ อัน จะทำให้ทราบถึงวัฒนธรรมของอินเเดียได้กว้างขวางยิ่งขึ้น และทำให้เกิดความเข้าใจ เรื่องการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมระหว่างอินเเดียและไทย อันจะเป็นรากฐานให้นักศึกษา วรรณคดีไทยมีความรู้ที่ถูกต้องและกว้างขวางยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมหลักฐาน และข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับนาคใน วรรณคดีสันสกฤตจากกวีนิพนธ์เรื่องมหาภารตะรามายณะ คัมภีร์ปุราณะฉบับต่าง ๆ

โคกแก้วขุขุประาณะ สีวะประาณะ ครุขุประาณะ ภาควิคขุประาณะ อคินขุประาณะ วรรณคดีประเภท
 นิทานโคกแก้วขุขุขันตระ กถาสริคสาคร วรรณคดีพุทธศาสนาฉบับสันสกฤตคือลลิตวิสตระ
 และทิพยาวทาน ตลอดจนเอกสารต่าง ๆ ที่มีผู้รวบรวมเรียบเรียงไว้ ส่วนข้อมูลเกี่ยว
 กับนาคในวรรณคดีมาลีนั้นได้ค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งชาตภักฏฐกถา และได้ค้นคว้าจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฉบับอื่น เช่น คัมภีร์มหาวงศ์
 คัมภีร์โลกปทีปสาร คัมภีร์จักษุภาพทีปนี

ผู้วิจัยได้แยกข้อมูลเรื่องราวของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต และ
 เรื่องราวของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีมาลีและโคกแก้วเพราะข้อมูลสรุปลักษณะของนาคทั้งที่
 ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและมาลีเข้าไว้ด้วยกัน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย